

Наталія Авраменко, аспірант

Художній світ лірики Павла Савченка в контексті українського символізму

Павло Григорович Савченко, старший брат Якова Савченка, є одним із піонерів українського символізму, а його збірка «Мій сміх, моя задума» (1913) - «цеглинка» у розбудові цієї літературної течії в Україні. Доля поета глибоко трагічна. Літературний вік його був надто коротким, як і саме життя, яке перервала на 33 році денікінська куля.

Народився П. Г. Савченко 16 (28) липня 1887 року в селі Жабки (Луценки) на Полтавщині у сім'ї хліборобів. Павло навчався у місцевій двокласній та Харківській початковій школах, а в 1905 році, як найздібнішого з учнів, його відрядили до Полтавської учительської семінарії, яку через три роки він закінчив з відзнакою.

Його літературний дебют відбувся 1909 року у київській газеті «Рада». Але тому що Павло Савченко ніколи не бував у Києві (і залишився поза відомими угрупованнями), він довго не друкувався, хоча писав постійно й багато. Його перша збірка «Мій сміх, моя задума» вийшла у 1913 році з ініціативи Я. Савченка в Лохвиці. Хоча початківець орієнтувався на естетичні здобутки поетів старшого покоління, йому вдалося прокласти свій шлях у поезії: часто переосмислюючи традиційні образи, він наповнював їх символістським змістом. Всупереч неонародницькому поетичному дискурсові, в якому на першому плані знаходиться образ об'єктивного світу, повний соціальних контрастів, конфронтацій, співчуття і жалю до знедоленої людини, Павло Савченко ці мотиви відсуває десь на третій чи другий план, бо його хвилює душа людини. Він найбільшу увагу концентрує на незвичайній втомі ліричного суб'єкта, на його втомленій душі та жалі за втраченими хвилинами, відбиваючи стан безперервних пошуків, показуючи своєрідне життя людського духу: «Жаль мені хвиль, що ніколи не сплинуть / На

океані. / Зір мені жаль, що в безмежностях гинуть, / Долі незнані. // Жаль мені дум, що в душевних темницях / Тліють-нудяться. / Снів мені жаль, що могли б переснитися, / І не присняться» («Мій жаль»). На перший погляд поет використовує традиційні образи: жаль, хвилі, доля, думи, сни, але в семантичному полі твору вони набувають іншого значення, відтворюючи безперервний потік думок і психологічних асоціацій, що вибудовують зміст цього потоку. Мотиви хвилі в океані, зорі у безмежному просторі відтінює образ незваної Долі. Від космічних вимірів ліричний суб'єкт переходить до «космосу» душі, у якій сховані думи, сни, а у третій строфі поетична візія зосереджується на ліричному «Я», на поетичному ремеслі самого поета. Словом, збірка вирізнялася свіжістю мови, тематичною різноманітністю, поетичною формою, глибоким ліризмом, філософічністю, а головне - вона засвідчила появу нового естетичного феномена, що виявив себе передусім у символістському річчії.

Війна, що почалася у 1914 році, цілком зруйнувала плани, які накреслив поет, і тому замість вступу до Харківського університету Павло з квітня 1915 року навчається в школі прапорщиків. З липня того ж року він уже перебуває на Західному фронті.

Саме там, у діючій армії, 1916 року виходить його збірка поезій російською мовою «Пение пуль». Тоді ж Павло потрапив до австрійського полону, в якому пробував понад два роки. Лише у липні 1918 року він повернувся до Ромен, де жила його дружина.

Та на початку серпня 1919 р. Ромни захопили війська генерала Денікіна. Незважаючи на всі його хвороби та слабке здоров'я, у жовтні 1919 року він був мобілізований до денікінської армії і вирушив з нею у харківському напрямі. Після того його вже ніхто з рідних не бачив. За відмову нести службу поет був розстріляний денікінцями на початку 1920 року біля Харкова. Його місцезахоронення і досі невідоме.

Павло Савченко - досить цікава творча індивідуальність зі складним і багатим поетичним хистом. У його творчості залишила слід й історія того часу, а в художньому світі знайшла своє вираження вся символістська палітра. Це вже згодом, коли умови світової війни, змагання народу за державне життя, обставини важких фронтних буднів, полону просто не зможуть залишити його байдужим, зазвучать у нього соціальні мотиви.

У поетичному дискурсі П. Савченка, який увібрив у себе ідеї символізму, домінують образи-символи, що приваблюють ліричного героя «чарами білого вина», приворожують «панікадильним блимом», виявляються нерозгаданою таємницею «перед Чорними дверми». Образи ці набувають у поета-символіста двопланової структури: сфера відчуттів і предметного світу, що складає перший рівень образу, перетворюється у символ чогось, що стоїть за ними, тобто стає символом внутрішнього світу людини.

Уперше засадами символізму він скористався ще 1907 року, проголосивши:

Земля і небо борються в мені,
І хто кого подужає - не знаю.
Люблю простори неба осяйні
І до землі любов велику маю.

Тут ще не викристалізувалася вповні символістська доктрина, поет ще не визначився у своєму шуканні: і «простори неба» бентежать його своєю непізнаністю, і любов до землі не дає змоги у них розчинитися.

Десь у 1910-1912 рр. символістські мотиви у П. Савченка стають наскрізними, з'являються типово символістські аксесуари: «чорне в чарі», «панікадильний дим» (і блим), «останні Двері», «ворота чорні», «печать чорних днів», «білі шуми», «стьожки червоні». Ось які думки навідують ліричного героя поезії «Перед Чорними дверми» (1912), у якій конкретні образи, перегукуючись із містичними означниками, вводять читача в ірреальний, незбагнений, повний невідомості світ:

Перед Чорними Дверми,
Де в незаних планах Бога
Обривається дорога мандрування
Світового,
Будем, серце, скоро й ми...

Це - типово символістська модель світу. З символічним образом підсумку життя - «чорними ворітьми» та «Чорною Брамою» зустрічаємося як у ранній ліриці поета (у вірші «Перед ворітьми», 1910): «Ітиму тихо, ітиму довго, / Когось розчавлю, комусь всміхнусь. / А як побачу в кінці дороги/Ворота чорні - не одвернусь/», так і в пізніших його поезіях («Нектар», 1918): «Коло Брами Чорної стою, / Кулаком у товстостінку б'ю. // На мені лахміття жебрака, / З ніг моїх струмиться кров палка. //...Та без скарг пройшов я путь свою, / Нині при кінці її стою...»

Художній світ П. Савченко будує на кшталт символістської структури образу, яку апробували свого часу Ш. Бодлер, С. Малларме, П. Верлен. Проте змістом другого, глибинного плану образу стає центром ліричний суб'єкт, світ його почувань, візій. Цей світ поет моделює за допомогою таких традиційно атрибутивних символів, як «духи ночі», «гробби», «кістяки», «червоний дзеньк коси» та ін. («По горах і по долинах», «Пожежа»). Словом, у поезії П. Савченка спостерігається те ж, що і в західноєвропейських символістів, які «хотіли звільнити поезію від її пояснювальної функції і формалізованого красномовства для того, щоб описувати замість скороминучих безпосередніх відчуттів внутрішнє життя людини і досвід. Вони намагалися викликати невимовні інтуїції і відчуттєві враження внутрішнього світу людини і передати основну таємницю існування через вільне і дуже індивідуальне персональне вживання метафор і образів»[1, 458]. Незважаючи на розпливчатість означуваного, символісти загально передавали стан думки митця і натякали на «таємничу і змішану цілість» реальності, яку неможливо виразити.

Переносючи цей світ на конкретно-чуттєві явища, поети часто виявляли схильність до гіперболізації. Так, образ індустріалізованого міста з його іноді лякаючими пересічного громадянина інноваціями (залізниця, трамваї, машини), пропущений через суб'єктивні сприйняття, часто-густо набував рис потворного монстра. Очевидне наслідування типової символістської традиції простежується у творчості П. Савченка, зокрема шляхом символізації міста, котре він інтерпретує у чисто Бодлерівському розумінні, - як стоголову потвору, яку одночасно і любиш, і ненавидиш:

Креміль і криця, підкови, брук,
Іскра неначе з горнила.
Тисячу молотів! Тисячу рук
З розмаху замолотили...

В гущу, в самісіньке пекло! В казан,
В тартарари! В тортури....
Що се? Ми стали? Проклятий трамвай!...
Що ж ти стоїш? Поганяй, поганяй!...
(«Місто», 1914)

У творах поета простежується і реалізація концепту «поета-пророка» - суголосного з таким у французьких символістів, проте це здійснюється Савченком у двоплановому аспекті. З

одного боку, спостерігаємо репрезентацію пророкувань, зрощених на національному ґрунті та в конкретних суспільних умовах того часу:

Не казитимуться громи,
Не розверзеться земля -
Лише стане ясно, хто ми
Й нащо молот в коваля.
(«Передсудне»)

З другого боку, зауважуємо звернення до запозиченого у «класиці» французького символізму негативістського несприйняття світу, пророцтво про «nevermore», що інкорпоровало у себе буддистські, китайські та індійські концепції Божественного Ніщо. У Павла Савченка символами цієї теорії виступають Нірвана, Низи, Безодні:

Я довго балакав з Безоднями. Велика Тиша їх...
Не кличте мене...Я не буду вже вашим. Мене тягнуть вони.
Безодні. Я чую їх мову...
Прощайте. Ах, навіщо зробили ви це? Не прощався б.
Іду туди, відкіль прийшов.
(«Блудний син»)

Савченковий «Блудний син» - уособлення самого поета, як і кожної людини зокрема, - повертається туди, де є водночас його початок та кінець. Перед поетом постає закономірне питання: для чого ж тоді усі прагнення та старання цього життя, якщо врешті-решт фінал життя все одно передбачуваний та однаковий для всіх? Деякі поезії, навіяні подібними роздумами, звучать дещо песимістично, у них наявні мотиви, типові для «fin de siècle»:

Темна близь. Туманні далі.
Всі дороги розгубив.
Чорним виплодом печалі
Розпач крила розпустив.
(«Розпач»)

Філософія відчаю, виповнюючи уявний світ ліричного героя, забарвлювалася навіюваними муками і стражданнями, навдила на думку про смерть та самогубство:

Рухи. Гомін. День проклятий.
Шуме! Серце! Згасніть геть!
Кращих втіх нам не зазнати
Од утіх, що дарє смерть.
(«Тихо. Темно. Тасмничо»)

Так виникає мотив смерті як альтернатива своєрідній розв'язці життя, але й страху перед смертю. Такі мотиви звучали і в поезії поета-символіста С. Малларме («Дзвоняр», «Вікна», «Журба»). У сонеті «Журба» його герой бажає не померти, а заснути. В обох поетів - П. Савченка і С. Малларме - зі смерті знімається її трагічна завіса: вона немовби зцілює втомленого героя від недуг життя. Але це не примирення з долею, а відсунення і деяке «прикрашення» Зла, розуміння його як неминучості. Наступні рядки, сповнені подібними роздумами, звучать справжнім розпачем та відчаєм:

...то я сам
Перейду поріг проклятий,
Є вірówka, є і трям,
А поможе нічка-мати.
(«Самотність»)

Проте, спостерігаючи за протистоянням символічної опозиції «песимізм - оптимізм», бачимо, що перемагає усе-таки останній. Савченковий ліричний герой завжди знаходив у собі сили перемогти безвихідь і йти далі, а на те, що залишився «вихід один...», лунає наступна відповідь:

Ні, ще рано! Ні, ще гріх
Покидати білий світ.
(З циклу «В полоні»)

Такий типовий символістський концепт, як аксіома невідворотності долі, теж знайшов відгук у творчості П. Г. Савченка, подарувавши нам справжню сентенцію: «Чару білого вина / Доповна налито, / Випито до дна / І розбито. // Чорне в чарі черговій / Плеще плиском п'яним. // Одхиять не смій - / Будь слухняним».

Властива символізму зосередженість на духовному, душевному, іноді навіть підсвідомому веде поета до заглиблення у себе, до самопізнання, до усвідомлення самоцінності людини:

Чоловік - се ж ціла тайна,
Чоловік - се ж цілий світ...
Жити - в тайни заглядати,
Жить - відшукувать світи.
(«Чоловік»)

Об'єктом поетичного дослідження символізму насамперед була людина, її переживання, її світовідчуження, що передавалися інтуїтивно. У поезії символістів у центрі поставлено особистість, і саме через суб'єктивні почуття вони сприймали та намагались досягнути світ.

Інтерпретацію тези класичного французького символізму про те, що осереддям символічних систем, головним об'єктом і метою символічного вираження стає людська душа, зустрічаємо у поезії «На чорнім склі віконних шиб»:

Розкрилася душа моя,
Як зачарована скарбниця.
Дивлюся і дивуюсь я -
І все не можу надивитись.

І таке самопізнання, за Савченком, нескінченне: «Дивитимусь в душевну глиб/ Покіль не потемніють зорі».

У поезії П. Савченка виражається і така риса символізму, як зосередженість на внутрішньому світові, його напружений психологізм чи навіть спіритуалізм. Поет приходить до відкриття, що зрозуміти величний символ світотвору з усіма його загадками та таємницями не дано жодній людині. Лише вічне вдивляння у власний образ, вгадування містичних зв'язків та відповідностей між життям і вічністю доступне людському створінню.

У цьому аспекті слушними є спостереження французького критика Рене Думіка: «...нові поети занурюються у самих себе. Але і вони розглядають самих себе не як самотників, що втікли від світу, а як представників всього людства. Занурюючись у себе, умиротворюючи наші почуття, відкидаючи інтереси, ми споглядаємо у собі абсолютне» [2, 164]. П. Савченка, як і усіх символістів, постійно вабив той духовний простір, де людина є аналогією до вищої незримої субстанції.

Сповідуючи більшість основоположних засад класичного символізму, П. Савченко так і не зміг до кінця сприйняти ніцшеанівського постулату про «простір поза добром і злом», що так похитнув у свій час релігійні засади. «Бог умер!», «над нами порожнеча!» - ці заклики не знайшли відгуку у Савченковій душі, залишивши йому безконечні сумніви:

Нехай дурю себе, що камінь не зрухнувся,
А бог життя, великий бог не воскресав,
Що даремно я від нього одвернувся
І даремно все прокляв.

(«О, тихше там, за стінами тюрми моєї»)

На протигагу світоглядним засадам французького символізму, у поезіях П. Савченка з'являється, за визначення О. Клінга, «небесна лексика» [, 110]. Символ позаземної вищості, зберігаючи у собі типову амбівалентність, виступає верховним суддею поетові:

ХУДОЖНІЙ СВІТ ЛІРИКИ

Я простелю свої полотна -
Своє прожите -
Не на лепехах приболотних -
Не перед світом....

Одно лиш Око їх побаче,
Яке - не знаю:
Мої тоді туман замряче,
Густий без краю.
(«Полотна»)

Така парадигма світу зумовила своєрідність поезики П. Савченка, характерною ознакою якої є символістська безособовість і пов'язана із цим «натяковість», що походить ще від старого (20-40-і рр. ХІХ ст.) українського романтизму: Він, Найвищий, Той, Хтось, Око, палець-кіготь, страшна чиясь рука і т. п. Ця позаземна вищість залишається незримо присутньою до кінця життя поета:

Як прийде час заплющить очі
І руки навхрест поскладати,
Хтось заголося коло хати,
А в середині зарегоче.

І буде той, хто коло хати,
Хоч матір'ю, а хоч сестрою.
Тому ж, хто стане надо мною,
Боятимусь імення дати.
(«Як прийде час заплющить очі»)

За останніми ментами земного існування проглядає величний Хто, цей вищий абсолют, котрому підкоряються та підпорядковуються усі без винятку. Тут простежується реалізація символістської концепції фатальної неминучості та наявності верховної надземної субстанції, що є мірилом усього буття.

Своєрідного вираження у поезіях П. Савченка набуває обгрунтована Шопенгауером ситуація неможливості щастя для окремої особистості у згоді з довкіллям:

Поміж мороком і світлом
Шляхом рідним, шляхом блідним
Я не хочу більш іти.
Духу тісно, духу нудно
Йти дорогою, де людно,
Де немає широти...

(«Поміж мороком і світлом»)

Для візії поета у цьому аспекті характерний різко оціночний підхід. Дух поета протиставляється «дорозі, де людно». Слідувати за всіма, іти з усіма однією дорогою - цей шлях не для ліричного героя П. Савченка. Для нього цей шлях хоч і «рідний», знайомий, зате зовсім «блідний», непривабливий. Духові митця там занадто «тісно» і «нудно».

Усупереч раніше відомим законам матеріального світу інтуїтивістське вчення Бергсона визнає потаємні пласти надчуттєвої енергії духу, що завдяки особливим здатностям може піднести вибрану одиницю над темною варварською юрбою. Цей символістський концепт П. Савченко теж репрезентує у своїй поезії «Я горів, а ви сміялись.... «:

Я горів, а ви сміялись,
І була ваша юрба
Така дика, нерозумна
І така сліпа...

Юрба у розумінні поета сприймається явно негативно, опозиційно. У пізніших своїх творах він розвиває і поглиблює тезу протиставлення юрби і поета:

Краще тіло рвать в тернах,
Ніж іти тими шляхами,
Де проходила юрба
Хоч і митими ногами.

(«Краще вмерти від жаги...»)

Взагалі, поет-особистість, за Савченком, - це людина, вища над усі земні пристрасті, уособлення чогось надзвичайно чистого, чутливого, непорочного, для кого характерний зв'язок із Космосом:

Діти в крем'яхи граються,
Юнаки у любов.
Дзвоном золота цей усміхається,
Втіха іншому - кров.

Поцілований Музою
Не пристане до їх.
Над земною брудною калюжею
Він як сонячний сміх.

(«Поет»)

Вимальовується чітка картина двосвітності: реальний світ з усіма його вадами та пороками - це звичайна «земна калю-

жа»; поряд із ним існує вищий світ - кришталєво-чистий та незап'ямований, із сонячним усміхом, у якому витає дух поета.

Для П. Савченка, як і для С. Малларме, характерною є сакралізація поетичної мови, властива романтикам, безмежна віра в таємничість слова, в здатність його розкривати таємничий смисл реальності й людського буття, порвавши зі своєю соціальною заангажованістю. А для цього потрібно вслухатися в слова, зануритись в їх природу, очистити їх від нашарувань.

П. Савченко немовби зачаровує мову, образ, по-новому їх перетворює, адже бажає виразити те за допомогою слова, що приховане. Поет-деміург наповнює слова новим, розширеним смислом, по-своєму їх комбінує за їх музичним звучанням, виявляючи великі сугестивні можливості мови. Мова митця надзвичайно поетизована, мелодійна, музична. Таку естетичну функцію виконують лексичні новотвори: «лагіднолунні хвилі», «срібнострунні строки», «слово цілункове», «пустельно-сірі стелі», «акорди різнотонні», «світлочоловий день», «срібно-тканна імла», «лілейність рук», «блакитностінні сонцезання» та багато інших.

Вищим чуттям — чуттям смаку й міри, краси й довершеності, що породжується насамперед талантом, - митець зумів поєднати трансцедентне із реальним, ірреальне із земним та чуттєвим, традиційне із новаторським. Можливості художнього узагальнення у П. Савченка досить широкі. Поет вільно почувався у багатьох формах — від класичного катрена і сонета до розлогого думками і не обмеженого засобами вираження верлібра, від ліричних монологів і діалогів до сюжетних віршів з явними елементами епічності, від чистої та ніжної інтимної лірики до лірики політичної та викривальної сатири.

Література:

1. Symbolist movement //The New Encyclopedia Britanica. - USA, 1993. - P. 458
2. Филиппов М. М. Очерки о западной литературе XVIII-XIX вв. – М., 1985. - С. 164
3. Клинг О. В. Хлебников и символизм //Вопросы литературы. - 1998. - Вып 9-10. - С. 93-121.
4. Савченко П. Червоний вечір. - К., 1991. - 207 с.